

szó jelentőségük a bölceleti elemek. Nos, csak egy kis utánaolvasásra van szükség, hogy lássuk: ha ez így lenne, akkor voltaképpen nagyon alaposan át kéne rostálni a felvilágosodás idejének irodalmát, hogy *par excellence* filozófiátlan művekre bukkanjunk. Am aztán a romantikus hevület, valamint „a népiesség nagy ideológiája (Herder nyomán) az ún. természetes egyszerűséget és primér reflexiótlanságot is elsődleges kötelességként írta elő a költészet számára” (184. old.). Margócsy aztán említést tesz még a népnemzeti kánonról, a Vasárnapi Körről, a Nyugatról, az újabb irodalomértelmezői iskolákról, irányokról: ám filozófiátlanságot sehol sem találni, hacsak úgy nem, hogy direkt vakok vagyunk a filozófiai kérdésekre (erre is van példa). Fontos írás, fontos kérdés, melyet nagyon érdemes lenne alaposabban tanulmányozni.

Mester Béla hozzászólása Szontagh Gusztáv gondolkodását, kritikusai tevékenységét mutatja be. A Tuskó Simplicius álnéven publikáló kritikusnak a fentiekhez hasonló előítéletekkel kellett megküzdenie, hiszen „egyértelműen a teória, a filozófia szférájába sorolja a kritika munkáját, sejtetve, hogy annak szempontjai is filozófiaiak és önállóak” (192. old.), így pedig számos olyan alakkal került összetűzésbe, akik inkább a romantikus művészetfilozófia alapján álltak. A „szenvedelmes dinnyész és dohánytermesztő” nem szűnik ostromozni az álmokba merülő (romantikus) költőt, a (hegelianus) filozófust, valamint a (demagóg) politikusot.

Tábor Adám írása végül Ady és a dialogikus gondolkodók viszonyán töpreng. Egy kicsit erőltetettnek tűnik számomra Ady valamint a Szabó Lajos–Tábor Béla páros kapcsolatának ekkora jelentőséget tulajdonítani, hiszen maga a szerző ecseteli hosszan, hány és milyen radikális eszmei váltáson ment keresztül a két útkereső a marxizmustól a freudizmuson és a klasszikus német filozófián át az indiai hagyományig, majd a biblicizmusig. A mindebből kialakuló terminusok és kinyilatkoztatásszerű megnyilvánulások (melyeket a szerző idéz) számomra inkább egy zavaros és ezoterikus, mintsem letisztult és következetes gondolkodásmódot tükröznek. Ebben

a szellemben Ady akár „krizeológus szellem” is lehet, akiből a *logosz* szól, de inkább ne legyen. Maradjon Ady.

S maradt még két írás a kötet végére. Az *Irodalom és filozófia kapcsolata az irodalomban* c. blokkban irodalmi alkotásokon belül felbukkanó filozófiai kérdéseket csipnek fölön a szerzők. Bedecs László Tandori költészetét vizsgálja etikai szempontból. Azt állítja, hogy a „Tandori-költészet két igen fontos morálfilozófiai kérdés körül forog. Az első a Másik-ért vállalt felelősség és a rá irányuló figyelem szerteágazó problémája, a második az etikai ítéletek általánosíthatóságának, illetve a magánszféra függetlenségének kérdésköre.” (205. old.). Következtesen és meggyőzően végig is vezeti ezt a két motívumot. S végül Dunajcsik Mátyás értekezik Tóth Krisztina művészetelméletéről. Engem arról nem győzött meg, hogy Tóth Krisztinának van művészetelmélete, hiszen Dunajcsik inkább egy motívum vagy szövetszerveződési sajátosság szerepét elemzi, de tanulmánya ettől függetlenül a kötet legjobb írásai közé tartozik. Az összecsengés jelenségére hívja fel a figyelmet, mely „két, egymástól távoli jelentés egymás mellé helyezéséből bomlik ki valamilyen külsődleges formai azonosság vagy hasonlóság folytán” (221. old.), és felmutatja a korrespondenciákat Deleuze Proust-értelmezésével.

Mindent együttvéve tehát izgalmas ez a kötet, sok jó írás található benne, s néhány egészen kiváló is. A kérdés maga is nagyon izgalmas, a megközelítések továbbgondolásra vagy olykor vitára ösztönöznek – érdemes beleolvasgatni mindenkinek, aki filozófiai és/vagy irodalmi ügyekben érdekelt.

Hegedűs Béla: Prodromus

KALMÁR GYÖRGY (1726–) VILÁGÁRÓL

Argumentum Kiadó, Bp., 2008. 178 old., 1800 Ft (Irodalomtörténeti füzetek 164.)

Izgalmas az a könyv, amelynek a bevezetőjében ezt olvassuk: „Tudatosan kellett tehát legendát gyártanom, ezáltal tulajdonképpen megformáltam a csupán legendássá, de íróvá nem váló szerző alakját.” Egyrészt kacér a mondat némileg homályos jelentése. Ha íróvá nem vált Kalmár György, akkor miként lett olyan személy, akinek írott műveit sorban számba veszi a szerző szintén ugyanebben a bevezetőben? Másrészt viszont nagyon rokonszenves az a bátorság, amellyel Hegedűs Béla vállalja a távolodást az „objektív tudomány” alapállásától, és azt, hogy ez a könyv, noha tudományos szerzőt nem jelent meg, mégis elsősorban az irodalmi legendagyártás példája. Nem más ez, mint annak a kijelentése, hogy a tudományos munkák ugyanolyan mértékben hitelesíthetők, mint a fikciós (*fiction*) művek. Az utóbbi időben egyre jobban megkedveltem az ilyen őszinte, anti-szciantista olvasmányokat, és ezért nagy figyelemmel fordultam e könyv felé.

Hegedűs, ahogy az irodalomtudomány kontra irodalomtörténet polémia hazánkban manapság tapasztalható utóhulláma miatt illik, nagyon fontos megkülönböztetést tesz már rögtön a bevezetőben, szétválasztja a „művet” és a „szerzőt”, majd kijelenti, hogy elsősorban az utóbbit kívánja vizsgálni e kötetben. A „szerző” mint biográfiával rendelkező alak avagy minőség középpontba állítása azért válik nagy kihívássá, mert Kalmár életéről nem sok adat, információ állt rendelkezésünkre az utóbbi időkig. Az életrajz hiányzó láncszemeit pedig szükségszerűen saját kútfűjükből (esetleg határtalan és kivételes fantáziájukból, mint Weöres) pótolták a XX. század végéig irodalmáraink. A Kalmár életművéhez kapcsolódó alapos filológiai kutatás csak az 1990-es évek közepén indult meg Szelestei

Nagy László és Hegedűs Béla munkája nyomán. Nem csoda hát, ha az utóbbi évtizedig egy jelentős mértékben fikción alapuló kép határozta meg XVIII. századi polihisztorunk irodalomtörténeti megítélését. Hegedűs elsődleges célja ennek a képnek az újragondolása és több ponton való módosítása lett, de éppen az adatok közötti hézagok, illetve az irodalomtörténeti beszédmód említett fikciós volta miatt ez nem lehetséges másképpen, mint úgy, hogy egy szintén erősen hipotetikus „legendát” rajzol meg választott hősről.

Az új hérosz-képet felrajzoló kötet három nagy egységből áll. Az elsőben Kalmár életének eseményeit követi nyomon kronologikus rendben Hegedűs, sorra veszi, hogy mely források alapján szilárdult meg a róla mint „örültről” alkotott kép, illetve hogy mit tudhatunk nagyszabású utazásairól, köztük a közel-keleti útról. A második, jóval rövidebb egység Kalmár műveinek recepciójáról, illetve éppen a recepció egyenlenségéről szól. A harmadik részt pedig azok a források jelentik, amelyeket Hegedűs filológiai munkája bányászott elő levéltárak, könyvtárak eldugott anyagaiból, s amelyek a XVIII. századi író életének egynémely eseményét világítják meg. A három rész három különböző megközelítésmódot, illetve módszert mutat a portré újrajzolásában, és ezek végső tanulsága, hogy Kalmár bármennyire is elfeledett szerzője irodalmunknak, érdemes foglalkozni munkásságával, sőt a személyével is.

A Kalmárról mint emberről rögzült kép kialakulásának történetével s ezzel párhuzamosan ennek a képnek átalakításával foglalkozó rész sorra veszi a külső megjelenéséről szóló forrásokat, majd a belső világról, talentumáról és habitusáról szóló adatokat. Míg az egyes korábbi állítások megkérdőjelezése minden esetben elfogadható, az új rajz elkészítésének vonaljai bizony nem egyértelműek, illetve nem egyértelműen helyeselhethők. Példaként hozom a legelső, mottóként választott és Hegedűs saját kezéből származó versfordítást, amely előkészíti a legenda-újraírás szituációját. A hiányos állítmányi szerkezetű latin verset – mivel a magyar nyelvben furcsán

hatnak az ige vagy igei rész nélküli mondatok – úgy fordította le a szerző, hogy a magyar változatba elhelyezett egy igei állítmányt, azonban a konkrét szó választásával óhatatlanul további lehetőségeket zárt ki („tenni, cselekedni”, „szolgálni”, „írni”). A fordítás ezért olyan szűkítést tartalmaz, amely Kalmár életére helyezi a hangsúlyt, pedig az eredeti szöveg ennél jóval mélyebb értelmű. „Élek nem magamnak, hanem másnak / (élvén másnak) nem másnak élek, hanem magamnak: / (és így) magamnak is (élek) másnak is / (de a fő szált tekintvén) sem nem másnak (élek) sem nem magamnak / hanem a mindenható és igen könyörületes Istennek. – Non mihi, sed alii / non alii sed mihi / et mihi et alii: / nec alii nec mihi / sed DEO omnipotenti / ac summe misericordii.” (26. old.)

Nem ennyire önkényes, viszont nem átlátható a Kalmár műveit elősoroló, osztályozó rész megállapítása: „A zavar tovább nő, ha figyelembe vesszük Kalmár első pillantásra értekező műnek látszó műveit is, mint pl. a világnyelv-tervezeteket vagy a *Magyar Merkúriust*. Hagyományos műfaji szempontok szerint tehát nem lehet csoportosítani a műveket.” (11. old.) A műfaj mint kategória alkalmazása ebben az esetben kicsit elhamarkodottnak tűnik, könyvtípusokról avagy a tudományos diskurzushoz tartozó szövegek különféle típusairól beszélhetünk inkább. Az elemző itt azokra a szerkesztési és beszédmódbeli eljárásokra céloz, amelyek a szótár, az értekezés, a tanító célzatú példabeszéd megépítésében vesznek részt. Ezeket Kalmár oly módon vegyítette össze egyes műveiben, hogy a hagyományos szövegtípusok közül egy sem érvényesült tiszta formában. Igaz, ez már messzebb vezet az életrajzi tényektől, a szöveg behatóbb vizsgálatához, ám mégis fontos lehet abból a szempontból, hogy Kalmár nem igyekezett konformista módon igazodni saját korának műfaji, szövegformálási rendjéhez. Talán leginkább erős küldetéstudata miatt érezhettem úgy, hogy a tőle származó gondolatok, bölcsességek tartalma eléggé fontos ahhoz, hogy a megformálás tekintetében ne kelljen semmilyen irodalmi szokásrendhez alkalmazkodnia. Azt hiszem, e tekintetben meg-

ért volna egy rövid gondolatfutamat annak megvizsgálása, hogy Kalmár pályája mennyire előképe egy romantikus, kalandvágyó értelmiséginek, illetve akár megfigyelni, hogy milyen egzisztenciális lehetőségek álltak nyitva előtte, mondjuk a fegyelmet és a túl szoros hagyományrendet nehezen tűrő Csokonai Vitéz Mihály pályájának alakulásához képest.

A Kalmár életét feldolgozó részből nagyon tanulságos volt számomra a hallei Johann Michael Wittéhez és a pietizmushoz fűződő kapcsolat. Éppen a választott módszer, a Kalmár életére koncentrált bemutatás hozza emberközeli helyzetbe a XVIII. századi vallási-eszmei mozgalom megértésének lehetőségét. Az *unio mysticát* vizsgáló fejezet pedig nagyon finom és értékes megkülönböztetéseket tesz az egykori és a mai vallási élmények megértési, befogadási lehetőségeivel kapcsolatosan.

A könyv első két egységében többször hiányoltam a választott téma szélesebb perspektívájú bemutatását. Részben éppen azért, mert a filológia tudománya ellen többször és különböző szempontokból felhozott vád, hogy nem értelmezi kellő mélységben a feltárt szöveget, pusztán mennyiségi szempontból próbálja rekonstruálni az egyes irodalmi művek alapanyagát. Különösen igaz ez akkor, ha egyes művek, szerzők, problémák befogadástörténetének alakulását vizsgáljuk. Ezeket a közismert elveket és érveket azért hozom elő, mert igen megfontolandók Hegedűs Béla kismonográfiájával kapcsolatosan, amelynek becslésem szerint több mint egyharmada korabeli szövegekből vett idézet. Különösen a Kalmár műveinek recepcióját vizsgáló fejezet olvastakor feltűnő a mélyebb értelmező részek hiánya. Kiinduló tézisének megfelelő módon explicitté teszi a szerző: Kalmár személyét örültnek látták, ezért műveinek befogadására is ez a benyomás hatott. Azaz az egyes könyveket egy örült (lángelme?) művének tartották, és akként is értékelték. Bármennyire is a korabeli tudományos, illetve irodalmi diskurzus részei voltak, a kortársak kirekesztették azokat az értelmezendő szövegek közül – mondja Hegedűs. Állítását sok helyről, sőt sok eldugott helyről származó

idézettel támasztja alá Orczy Lőrinc versétől kezdve Kis János emlékezéséig. Noha a példák számosak és elfogadhatók, a könyvben az irodalomtörténész elsősorban alaki értékeket vizsgálja – amiben hasonlók –, és nem helyi értékeket, amelyben különböznek. Egészen más szerepe és olvasottsága volt Rát Mátyás véleményének a *Magyar Hirmondó* oldalain, mint akár Rájnys Kalmárról szóló kemény bírálatának saját könyvében, avagy a későbbiekben ahhoz csatlakozó *Megszerzésben*, akár Kis János visszaemlékezésének, avagy éppen Kazinczy leveleinek, netán az összegző irodalomtörténet (*historia litteraria* történet) igényével fellépő Pápay Sámuel munkájának. Az egyes reflexív szövegek pozíciójának, netán szélesebb kontextusának feltárása talán válaszolhatott volna Hegedűs kérdéseire, például arra, hogy a deákos triász tagjai s nyomukban azok, akik össze akarták foglalni a magyar időmértékes verselés alakulástörténetét, miért feledkeztek el Kalmárról. Ő ugyanis protestáns volt, az értelmiségnek nem abba a körébe, csoportjába tartozott, mint a tanárként is működő, valamely katolikus szerzetesrendhez kötődő Rájnys, Baróti Szabó, Révai vagy később Virág. Az ő műveltségsményükből, irodalomfelfogásuk szerkezetéből egyenesen következett, hogy amit Kalmár csinál, az nem vehető igazán komolyan. Az a pusztán formai kérdés, hogy Kalmár is írt hexametereket, számukra nem volt annyira fontos, mint az, hogy verseiben nem kapcsolódott olyan szorosan az antik művekhez, illetve a retorikai szabályaikra épülő hagyományhoz, mint a magyar oktatási rendszerben működő papok.

Sajnálom, hogy Hegedűs jelentős korszakismeretével nem próbálta meg mélyebben értelmezni ennek a sajátos befogadástörténeti helyzetnek az okait, hanem megállt a pusztá regisztrálásnál. Valószínűleg fontos ismereteket szerezhettünk volna arról, hogy a nyelvről szóló korabeli gondolatok, netán filozófiai rendszerek, illetve a nyelv pragmatikus felfogásai között miért nem volt komolyabb visszhangja Kalmár ilyen jellegű tevékenységének. Sőt úgy vélem, az is megérne egy összehasonlítást, hogy a kora XVIII.

század hungarus tudósainak – akik nem egy esetben szintén erősebb szállal kapcsolódtak a nyugati, főként német nyelvű tudós világához, mint a hazai, eléggé szórványos tudományos intézményekhez – itthoni recepciója mennyiben és miben különbözik egy hozzájuk hasonló sorsú, de a század végén tevékenykedő polihisztorétól.

A könyv egyik legértékesebb része a harmadik egység, amelyben Kalmár György munkásságához kapcsolódó, eddig kiadatlan forrásokat tesz közzé Hegedűs. A források filológiai pontosságában nem kételkedem, s mint első publikálásokat kiemelkedően fontosak. Kalmár levelezésének darabjain túl érdemes kiemelni Johann Heinrich Lambertnek Kalmárról írt leveleit, amelyek jól példázzák, milyen véleménye alakulhatott ki egy külföldi tudósnak egy magyarországi irodalmárról. A források fontos tartalmát átböngészve jó szívvel vettem volna magyarázó jegyzeteket hozzájuk, melyek jobban megvilágíthaták volna az egyes szövegekben elrejtett, de a korszak megismerése szempontjából fontos tényeket, összefüggéseket. Bevallom, próbáltam megkeresni a *rec.iti* honlapján a források digitális kiadását, amelyben további információkat ígér a szerző a könyvben (119. old.), de nem sikerült megtalálnom.

Hegedűs *Prodromusa* összefogott, határozott koncepcióval rendelkező irodalomtörténeti munka, még ha a könyv végén némiképpen homályban hagyja is a folytatás és további építkezés szerzői szándékát: „Könyvem nem akart sem több, sem kevesebb lenni, mint *Prodromus*. Előfutár egyrészt Kalmár életét és világát érintő további kutatásokhoz, másrészt pedig a kalmári művekben megfogalmazott, de módszeresen ki nem fejtett elmélet értelmezéséhez. Engem, bevallom, főként ez utóbbi érdekel, annak kifejtését ígérem a továbbiakban. Ennyi-ben Kalmárhoz hasonlóan járok el, de csak ennyi-ben, ugyanis én nem ígérem ennek a könyvnek a bővebb kifejtését.” (118. old.) A három nagy egység jól illeszkedik egymáshoz, és kellően megvilágítja Kalmár György életét, pályáját, és az eddigi életrajzoknál sokkal árnyaltabbat ad az olvasó kezébe. Az életmű szövegeinek részletes értelmezésére e kötet-

ben a szerző nem vállalkozott, várjuk tehát a folytatást.

THIMÁR ATTILA

T. Szabó Levente: Mikszáth, a kételkedő modern

TÖRTÉNELMI ÉS TÁRSADALMI
REPREZENTÁCIÓK MIKSZÁTH KÁLMÁN
PRÓZAPOÉTIKÁJÁBAN

*L'Harmattan, Budapest, 2007. 338
old., 2800 Ft*

Az mindig is az irodalomtudományi diskurzus központi kérdése volt, hogyan is értünk, érthetünk jól (vagy jobban) irodalmi szövegeket. Hogyan olvassunk és értelmezzünk, hogy jól olvassunk és értsünk? Az eltérő válaszok jelzik az irodalomtudomány változó kiindulópontjait, lehetőségfeltételeit, a szakmai diskurzus változó szabályait. Mást jelent olvasni és értelmezni a hermeneutának, mint a strukturalistának, és megint mást az irodalmi szövegekben társadalmi reprezentációkat kereső és értelmező kontextualista értelmezőnek. Az értő olvasás szükséges előfeltétele a kontextus kijelölése. De vajon melyiké a gyümölcsözőbb (vagy etikusabb)? Mert gyökeresen mást jelent, ha az értelmező az elsődleges („eredeti” vagy szinkrón) kontextust hívja segítségül a szövegértelmezésben, mint ha – ellenkezőleg – az olvasói jelen idő utolsó kontextusát (vö. Takáts József: *Nyolc érv az elsődleges kontextus mellett*. In: *Uó: Ismerős idegen terep*. Kijárat, Bp., 2007.). T. Szabó Levente Mikszáth-monográfiája kapcsán mintha éppen ez a kérdésfelvetés térne vissza.

Mikszáth szövegeinek értelmezéstörténetében az elmúlt bő tíz évben új értelmezési irányok nyíltak, s hogy az életmű értelmezéstörténetében új korszak kezdődött, az is látható (l. Hajdu Péter: *Mikszáth? Modernség? Literatura*, 2008. 4. szám, 493–497. old.). Milbacher Róbert például Mikszáth-renezánszról beszél (Mikszáth Kálmán kaján vigyora. www.